

je v pomursko krajinsko podobo zelo poživljajoče vtikal tudi vrsto likovno kaj mikavnih poljskih znamenj, katerih najstarejša segajo še v poznogotski čas, žal pa nam je, da se ni dotaknil tudi problema naselij in ljudske arhitekture in da ni posvetil vsaj nekaj besed značilnemu prekmurskemu lončarstvu.

Vendar te obrobne pripombe nikakor nočejo zmanjšati pomena knjige, ki jo odlikuje prav dobro poznanje gradiva in topla zavzetost. Želimo le, da bi ta prvi vodič pobudil vrsto enakovrednih naslednikov tudi za ostale slovenske dežele in da bi izpolnil v rokah kulturnega turista tisto nalogo, ki sta mu jo namenila tako avtor kot prizadevna založba.

E. Cevc

ŠTUDIJA O TRŽAŠKEM VPRAŠANJU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Dr. Janko Jeri, ki si je med pripadniki mlajše generacije ustvaril v našem publicističnem slovstvu ime zanesljivega poznavalca družbeno-političnih prilik naše zahodne sosedne Italije, je po večletnih pripravah napisal zajetno, 580 strani obsegajočo knjigo z naslovom »Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni«. Izšla je letos pri Cankarjevi založbi v Ljubljani, potem ko je le-ta že 1959 nagradila rokopis z eno svojih nagrad.

Diplomatski boj za Trst po drugi svetovni vojni je poln dramatičnosti. Za tržaško ozemlje v nekoliko širšem pomenu, se pravi za tisti košček slovenske zemlje, ki je imel nesrečo, da so se vanj v teku zgodovinskega razvoja vgnezdila mesta z večinskim, bodisi italijanskim, še bolj pa poitalijančenim prebivalstvom, se namreč nista na vse kriplje borili le neposredno prizadeti sosedni državi, med katerima je naša, porojena iz krvi in trpljenja osvobodilne vojne, kot proletarska in socialistična zasledovala nacionalno, gospodarsko in socialno pravično odrešitev tega ozemlja in njegovega prebivalstva, italijanska pa navzlic novemu republikansko demokratičnemu naličju skušala še naprej uveljavljati šovinistične in imperialistične aspiracije, marveč sta se tu hkrati spoprijemala, merila svoje moči in odtehtovala svoje koristi blok zahodnih sil pod vodstvom ZDA in vzhodni blok pod vodstvom SZ.

Danes je objavljenega že precej dokumentarnega gradiva o tem diplomatskem boju, v obeh neposredno prizadetih državah so o njem že marsikaj napisali, zlasti v Italiji, a na razpolago so tudi obširni memoarski zapiski nekaterih vodilnih državnikov, ki so neposredno posegali v reševanje tržaškega vprašanja. Tako je moč poustvariti že sedaj dosti verno podobo diplomatsko-zgodovinskega razvoja tega reševanja, čeprav diplomatski arhivi v glavnem še niso dostopni raziskovalcu.

Piscu je treba priznati, da je z veliko skrbnostjo zbral vse podatke, ki so mu bili dosegljivi, in z njimi nadrobno podprl svoj tekst, tako da ga je šteti za temeljito znanstveno razpravo, ki bo služila kot vodilo slehernemu, kdor se bo pri nas še ukvarjal s tem vprašanjem.

Pisec najprej obravnava na strnjen način demografsko, nacionalno politično, zlasti pa gospodarsko problematiko Trsta v času, ko je bil pristanjšče obsežnega zaledja stare avstro-ogrske podonavske monarhije, nato pa preide na oris njegove vloge v jugoslovansko-italijanskih odnošajih v času

od 1914 do 1941. Tu je naravno glavna pozornost posvečena londonskemu paktu (26. april 1915), rapalski pogodbi (12. november 1920) in nasilnemu raznarodovalnemu pritisku, ki mu je bil izpostavljen slovenski in hrvatski življenj v Julijski krajini, takoj ko je to ozemlje prišlo pod oblast italijanske države. Zato je fašizem s svojimi metodami totalitarne policijske države samo s popolnejšo in okrutnejšo doslednostjo nadaljeval protislovansko genocidno politiko, ki so jo že pred njim spočeli nacionalistični meščanski liberali takšnega kova kakor C. Sforza in njemu podobni, čeprav so še tako hlinili privrženost pravni državi in varstvu človekovih pravic.

Glavno temo svojega razpravljanja je pisec nato razdelil na tri faze. V prvo je zajel čas od italijanskega napada na Jugoslavijo do uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo (15. spet. 1947). Tu je odločilnega pomena vojaško obdobje — konča se s kapitulacijo nemške vojske — zakaj moč orožja je v bistvu določila zasedbene cone angloameriške in jugoslovanske vojske na tistem od Slovencev in Hrvatov naseljenem ozemlju, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji, tako da diplomatsko-politična dejavnost ni mogla mimo tako ustvarjenega stanja. Brž ko je morala naša vojska, čeprav je 1. maja 1945 osvobodila skupaj s slovenskimi in italijanskimi mestnimi partizanskimi odredi Trst, pod koncentričnim angloameriškim pritiskom to mesto z njegovim najbližjim zaledjem izprazniti (beograjski sporazum 9. junija 1945), je preostalo malo upanja, da bi ta največja luka severovzhodnega Jadrana pripadla zaledni državi, čeprav je bila le-ta do nje upravičena tako na podlagi gospodarskih, zemljepisnih in strateških razlogov, nič manj pa tudi po etničnem načelu, saj obdaja Trst sklenjeno slovensko ozemlje, ne glede na to, da ima mesto samo močno slovensko manjšino, in končno še po načelu politične samoodločbe večine njegovega prebivalstva, saj je že v teku osvobodilne vojne in po njej prepričljivo manifestiralo svojo voljo, naj se Trst priključi socialistični Jugoslaviji. Bolj ko so se poglobljala nasprotja med zahodnimi velesilami in SZ, bolj je Jugoslavija ostala osamljena v boju za priključitev Trsta, saj so jo takrat šli na Zahodu za državo, ki je pod neposrednim vplivom SZ. Le-ta pa ni imela dovolj moči, a morebiti niti več volje, da bi se s celega zavzela za pravične jugoslovanske zahteve, in je rajši iskala zanjo lažnejše kompenzacije. Tako se je končno izcimila kompromisna rešitev tržaškega vprašanja med veliko četvorico (Francija, SZ, Velika Britanija, ZDA), po kateri Trst z neposrednim zaledjem ne bi pripadel niti Jugoslaviji niti Italiji, marveč bi postal posebna internacionalizirana in nevtralizirana ozemeljska tvorba (STO) pod vrhovnim varstvom Varnostnega sveta OZN, kar je praktično pomenilo pod varstvom velesil. Zahodne velesile so pri tem še izsilile za to ozemlje takšno pravno-politično organizacijo, ki naj bi ovrgla sleherni jugoslovanski vpliv.

Drugo obdobje obsega čas od uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo do izjave ameriške in britanske vlade, da nista več voljni nositi odgovornost za upravljanje cone A STO, zavoljo česar bosta z nje umaknili svoje zasedbene čete in prenesli njeno upravljanje na italijansko vlado. To obdobje označuje v merilu svetovne politike nadaljnje naraščanje in stopnjevanje nasprotij med zahodnimi velesilami in SZ, tako da dobiva otipljive oblike hladne vojne. V zvezi s tržaškim vprašanjem se izraža tako, da ni moč organizirati enotnega STO, ker se velesile ne morejo zediniti o osebi guvernerja. Zato ostane še naprej angloameriška vojaška uprava v zasedbeni coni A in jugo-

slovanska vasedbeni coni B STO. V takšnem vzdušju se vsaka tedanjih italijanskih meščanskih vlad trudi, da bi notranje politične težave, posebno pa še sodelovanje v meddržavnih vojaških organizacijah zahodnega bloka izkoristila kot pritisk na zahodne velesile, da bi prišlo konec koncev do pripojitve vsega STO k Italiji. Prvi uspeh v tej smeri doseže italijanska diplomacija s tristransko izjavo vlad ZDA, Velike Britanije in Francije z dne 20. marca 1948, s katero obljublja komaj pol leta po uveljavitvi mirovne pogodbe z Italijo, da se bodo zavzemale za takšno njeno spremembo, da bo STO vnovič prišlo pod italijansko suverenost. Ker se to brez pristanka SZ ne da doseči, pričinja angloameriška politika s tihim pripajanjem cone A k Italiji in sicer najprej z gospodarsko integracijo, potem pa še z upravno-organizacijsko prilagoditvijo. Sicer prihaja v tem času tudi do neposrednih stikov med zastopniki jugoslovanske in italijanske vlade, vendar se v njih izkaže samo to, da italijanska vlada napačno ocenjuje položaj in moč naše države po kominformovskem prelomu s SZ, zavoljo česar računa, da bo lahko priključila ves STO ali pa vsaj odrinila Jugoslavijo od morja vzdolž vse obale od Trsta do Umaga.

Z ostro reakcijo Jugoslavije na enostransko angloameriško odločitev z dne 8. oktobra 1953 se pričena tretje in zadnje obdobje v reševanju tržaškega vprašanja. Neomajni sklep Jugoslavije, da, če bi bilo treba, tudi z vojaško silo prepreči enostransko priključitev cone A Italiji, je končno izmodril ZDA in Veliko Britanijo, da njun samovoljni postopek ni bil niti po obliki niti po vsebini primeren. Tako sta se ti dve velesili končno spremenili v posrednici med Jugoslavijo in Italijo in pomagali na ločenih pogajanjih najprej z Jugoslavijo in potem z Italijo najti rešitev, sprejemljivo za obe neposredno prizadeti stranki, pa tudi za njiju. Obliko diplomatskega instrumenta je dal tej rešitvi londonski memorandum z dne 5. oktobra 1954. Z nekaterimi manjšimi ozemeljskimi popravki v korist Jugoslaviji je le-tej prepustil v upravo cono B, upravo cone A pa Italiji ob istočasnem poročstvu ZDA in Velike Britanije, da ne bosta podpirali nobenih medsebojnih nadaljnjih ozemeljskih zahtev Jugoslavije ali Italije. Poleg tega sta Jugoslavija in Italija sprejeli poseben statut o varstvu manjšinskih pravic italijanske in jugoslovanske etnične skupine na ozemlju svoje uprave. Tudi SZ je odobrila takšno rešitev tržaškega vprašanja (izjava njenega predstavnika predstavniku Varnostnega sveta OZN 12. okt. 1954), s čimer je bil hkrati ustvarjen eden njenih pogojev za podpis državne pogodbe z Avstrijo (15. maja 1955).

Knjiga se po zaslugi piščevega uglajenega peresa kljub pretežno faktografskemu značaju tekoče in zanimivo čita. Za lažje razumevanje ji je dodanih nekaj zemljevidov, dokumentarno vrednost pa ji še zvišuje objavljeno besedilo londonskega memoranduma, specialnega statuta in še nekih z njim povezanih diplomatskih listin. Pisec je storil prav, da je knjigo opremil z dokaj obširnimi povzetki, ki ga je v tekočo angleščino prelil A. Furlan.

Razmišljajočemu bralcu se zdi prav, da je ta knjiga izšla prav letos, ko praznujemo dvajsetletnico vstaje. Čeprav vseskozi pisana v treznem strokovnem slogu nam mogoče zato še toliko bolj vzbuja spoštovanje do našega osvobodilnega boja in njegovega trdnega vodstva, do njegove jeklene volje, vztrajnosti in zagrizenosti v boju za narodnostne in socialne pravice našega življa, ki je po prvi svetovni vojni ostal zunaj meja naše države.

Neizmerna je razlika med slabotnostjo v sebi razklane stare meščanske Jugoslavije in njenim mednarodnim položajem in pa notranjo močjo in mednarodnim ugledom nove socialistične Jugoslavije, opirajoče se na lastne sile in zasledujoče svoj lastni samostojni politični koncept aktivne koeksistence. Gotovo bi Jerijeva knjiga ponekod lahko dala orisu reševanja tržaškega vprašanja še več reliefsnosti, s tem da bi širše zajela njegovo povezanost z istočasnim svetovnim diplomatsko političnim bojem velesil, impozantnosti deleža Jugoslavije pri tem reševanju pa menda ne bi mogla več kaj prida dodati.

Gorazd Kušej

LIKOVNA UMETNOST

JUGOSLOVANSKA SREČANJA NA BEOGRAJSKEM »SAJMIŠTU«

Čeprav imamo za seboj šele prvih šest mesecev, že za gotovo vemo, da bo leto, ki v njem proslavljamo dvajsetletnico, bogato tudi za likovnega kronista. Zgolj med razstavami bo veljalo zapisati mimo že običajnih prirediteljev reprezentativni nastop v Veliki Britaniji, ki mu bo decembra sledilo še pomembnejše gostovanje v pariškem Musée d'Art Moderne, domače razstavno življenje pa vrhuje v teh poletnih dnevih v veliki beograjski razstavi jugoslovanskega slikarstva in kiparstva in IV. mednarodni grafični razstavi v Ljubljani. Sredi teh dogodkov, uspehov in upov so nastale tudi pričujoče vrstice: ko je bila ljubljanska biennialna prireditev tik pred durmi in se po drugi strani še niso poglobili prvi odmevi, ki jih je zbudila svečana otvoritev beograjskega triennala.

Sejem bil je živ. Žirija, ki je podelila nagrade, je ugotovila, »da je prišla na razstavi do izraza zelo močna konkurenca večjega števila del, ki zaslužijo najvišje priznanje«, — in — ko so svečano odpirali razstavo, so znova poudarili svobodo umetniškega ustvarjanja v naši domovini. Dejansko je pri izboru celotnega obsežnega gradiva, ki so ga zbrali s pozivi že priznanim umetnikom in z žiriranjem ostalih poslanih del, odločevala kot edino merilo le umetnostna kakovost — ne glede na slogovno usmerjenost ali kakršno koli siceršnje pripadnost. Kolikor se tudi tu in tokrat naše ocene bolj ali manj razhajajo, gotovo ne gre enostavno razložiti z obrabljeno krilatico »De gustibus est disputandum«. Osebnostno smo slej ko prej prepričani, da je umetnostna kakovost prav tako nesporno in določljivo dejstvo kot n. pr. tehnična kvaliteta ali praktična uporabnost: nikjer ni tako imenovanih večnih vrednot, vsaka doba pa vendar uspe ustvariti sintezo in končno oceno tudi na tem področju. Naša mnenja se razlikujejo in so različno veljavna pač po tem, kakršna so jim osnova in gibalna, summa summarum pa vendar vodijo — ob vseh nasprotjih — do neke skupne miselne predstave, ki vsaj približno ustreza objektivni resničnosti.

Vplivati na te skupne predstave, na to skupno mnenje, je velika kritikova želja. Zdi se, da se je v našem času spremenila tudi njegova vloga, da ocenjevalca čedalje bolj zamenjuje razlagalec. Obzorja so se razmaknila in človek je zabogatel prav s tem, da ume ceniti in občudovati naj-